TERMENI PENTRU *VICLEAN* ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE SUDICE

MARIA MARIN

Prezentele observaţii ne-au fost sugerate şi facilitate de activitatea desfăşurată la elaborarea şi la definitivarea *Dicţionarului graiurilor dacoromâne sudice* (DGS), de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil, Teaha, din care au apărut primele două volume: vol. I (A–C), 2009, vol. II (D–O), 2010, iar ultimul (P–Z) va fi predat la tipar în 2011.

Unele aspecte şi trăsături caracteristice acestui dicţionar dialectal au fost expuse în *Introducerea* lucrării, precum şi în câteva articole publicate cu diverse ocazii (Marin 2008; Marin 2009; Marin 2010; Marin 2011 ş. a.).

Una dintre caracteristicile lucrării se referă la faptul că s-a acordat o atenţie specială corespondenţelor s i n o n i m i c e, astfel încât, pe lângă caracterul lexical terminologic, lucrarea oferă o privire o n o m a s i o l o g i c ă asupra lexicului actual al graiurilor sudice. O serie de noţiuni prezintă o bogăţie sinonimică surprinzătoare, întâlnindu-se termeni pentru care numărul sinonimelor trece de 40 (v., de exemplu, **alimán** „viitură, aluviune”, cu 45 de sinonime, **bábă 10º** „ştiulete pipernicit”, cu 46 de sinonime) sau alţii cu peste 50 de corespondenţe sinonimice (v. **alcá 8º** „schimbătoare la plug, cu ajutorul căreia se reglează adâncimea brazdei”, cu 56 de termeni sinonimici sau **amnár 9º** „clin de teren rămas nearat între brazde”, cu 66 de termeni).

Decurgând din caracterul spontan, neelaborat al materialului inclus în dicţionar, se constată, între altele, că folosirea unor termeni pentru o anumită noţiune depinde, pe de o parte, de modul în care a fost formulată întrebarea de către cercetător (în speţă, atlasist) (cf. Dumistrăcel *et alii* 1997: 205 şi urm.), de adecvarea întrebării la scopul urmărit şi, pe de altă parte, de inspiraţia de moment a vorbitorului şi, mai ales, de aspectul considerat de acesta definitoriu pentru noţiunea avută în vedere şi, în consecinţă, de asocierile pe care le poate declanşa întrebarea anchetatorului în mintea vorbitorului. Se ştie, în acelaşi timp, că sinonimie perfectă nu există, fiecare vorbitor având tendinţa de a stabili nuanţe de înţeles sau măcar stilistice proprii (Puşcariu, LR, I: 20), de unde derivă dificultatea de a hotărî dacă anumite cuvinte sunt sau nu sinonime. Asemenea observaţii sunt cu atât mai mult valabile pentru termenii abstracţi, denumind calităţi sau defecte, însuşiri, trăsături psihico-morale, cum ar fi *inteligent*, *minte*, *înţelepciune* ş. a., pentru care însăşi formularea întrebării este dificilă.

FD, XXX, Bucureşti, 2011, p. 21–26

BDD-A15305 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:16 UTC)

Pentru ilustrare, ne oprim asupra unui singur exemplu, şi anume la noţiunea *viclean*, căreia, în DEX, s. v., i se atribuie următoarele sensuri principale: 1. „care se poartă, vorbeşte fără sinceritate, ascunzându-şi adevăratele intenţii (reprobabile); făţarnic, ipocrit, perfid (cu sens atenuat), şiret, şmecher, isteţ”; 2. (pop.) „rău, crud, neîndurător, hain”; 3. (înv.) „care îşi calcă credinţa sau cuvântul; necredincios, trădător”. În *Chestionarul* NALR, întrebarea pe baza căreia s-au obţinut termenii corespunzători este astfel formulată, încât să acopere primul (şi cel mai obişnuit) dintre sensurile cuvântului în discuţie: „Cum zici că este un om care ştie să te tragă de limbă, să afle de la tine tot ce vrea, dar care nu-ţi spune ce ştie el?”. O dovadă a pertinenţei întrebării[1] este faptul că, fără a pune la socoteală termeni precum *şmecher*, *şiret*, *hoţ*, *rău*, *duşman* ş. a., răspunsul obţinut într-un număr considerabil de localităţi din reţeaua celor două atlase lingvistice regionale consacrate graiurilor dacoromâne sudice (NALR–Olt. şi ALRR–Munt., Dobr.): 11 din Oltenia şi 91 din Muntenia, Dobrogea, este chiar cuvântul *viclean*.

Dat fiind specificul dicţionarului[2], dintre numeroasele sinonime întâlnite pe hărţile lexical-terminologice consacrate noţiunii *viclean* în cele două atlase amintite (h. 377 din NALR–Olt., vol. II şi h. 584 din ALRR–Munt., Dobr., vol. IV) sau, mai rar, în textele dialectale înregistrate, le reţinem pe următoarele (majoritatea incluse în DGS): *adânc* (1)[3] *cârcotaş* (2), *cercetător* (1), *chiţibuşelnic* (1), *codoş* (7), cu varianta *coduş* (explicabilă fie prin disimilare vocalică: *o* ~ *o* > *o* ~ *u*, fie printr-o falsă interpretare a tranşei finale *-oş*, considerată sufix şi, drept urmare, înlocuită cu *-uş*) (1), *cofaş* (1), *falş* (1), *forfolog* (1), *gros la bot* (1), *hoţ de gură* (1), *interesat* (1), *intrigos* (1), *iscoadă* (1), *iscusit* (1), *iscuşitor* (1), *ispitelnic* (1), *ispititor* (1), *limbut* (3), *mişel* (2), *palavragiu* (1), cu varianta *palavagiu* (prezentând reducerea lui *-r-* din grupul -vr-) (1), *paviclean* (1), *părpălog* (1), *pervers* (2), cu varianta coruptă *pervest* (2), *pizmaş* (1), *sanchiu* (1), *secret* (9), *spion* (11), cu variantele *sâpion* (cu *-â-* epentetic în grupul *sp*) (1) şi *ispion* (cu *i-* adăugat, probabil, prin apropiere de sinonime ca *iscoadă*, *ispititor* ş. a.) (1), *tălmaci* (1), cu varianta *tâlmaci* (1), *tămăşalnic* (1), *tiran* (1), *zavragiu* (1).

Remarcăm, mai întâi, că, în foarte puţine cazuri, *viclean* este considerat o calitate, fiind asociat cu *puţin şmecher* (ALRR–Munt., Dobr., h. 584, pct. 698 din judeţul Dâmboviţa), *deştept* (idem., pct. 698 şi 704 din judeţul Prahova). Totodată, se constată că, în câteva localităţi, epitetele asociate cu vulpea nu coincid în mod constant (şi obligatoriu) cu cele atribuite omului[4]. Astfel, dacă în pct. 816

[1] Stelian Dumistrăcel *et alii* (1997: 210) consideră că formularea întrebării pentru termenul *viclean* „este destul de pretenţioasă”.

[2] Întrucât este vorba de o lucrare cu specific dialectal, nu au fost incluşi termeni (cuvinte, forme, sensuri) aparţinând limbii standard, consideraţi generali sau populari.

[3] Cifra dintre paranteze indică numărul de ocurenţe.

[4] În general, anchetatorii pentru atlas, în cazuri în care subiectul vorbitor ezită sau are îndoieli în găsirea termenului solicitat, vin cu întrebări ajutătoare, care, în situaţia de faţă, s-ar putea formula: „Cum zici că este vulpea?”, sau „Zici despre cineva că este ca o vulpe de...” (cf. Dumistrăcel *et alii* 1997: 210).

BDD-A15305 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:16 UTC)

(din județul Dâmbovița) se spune *e viclean ca vulpea*, în altele *vulpea e vicleană*, [omul] *e oț* (pct. 792 din județul Teleorman) sau [omul] *e secret*, *e ispititor* [vulpea e] *vicleană* (pct. 821 din județul Giurgiu).

În cea mai mare parte a zonei sudice a dacoromânei, termenii indicați de vorbitori evidențiază caracterul reprobabil al însușirii vizate, considerată, în mod clar, un defect. Aşa se motivează folosirea unor cuvinte precum: *duşman* „rău la suflet", *falş* „fals, prefăcut, fățarnic", *mişel* „ticălos, nemernic", *tiran* „crud, nemilos" sau a formației metaforice, neatestate până acum, *gros la bot*, sinonim cu *gros de obraz* „neruşinat, îndrăzneț", *pişicher* „şmecher, şiret", *pungaş* „hoț, şmecher, escroc", *scamator* „hoț, şmecher, înşelător", *şarlatan* „(om) înşelător, escroc" ori a termenului *sanchiu* „ursuz, rău la suflet", dar care, în graiurile sudice, denumeşte şi unele defecte fizice („saşiu"). Uneori, viclenia este asociată cu însuşirea de a vorbi mult, de flecar, de a înşela cu vorba, de unde *limbut* „vorbăreț, guraliv, flecar", *palavragiu*, cu acelaşi sens, şi construcția metaforică, de asemenea, nemaiatestată, *hoț de gură* „care te înşală cu vorba", ori de a deranja prin cele spuse (sau prin comportament): *zavragiu*, derivat, probabil, din *zarvă* (> **zarvagiu* > *zavragiu*, prin metateză), termen, atestat în DLR şi în alte dicționare, cu sensul „scandalagiu" şi cu citate din opere literare şi din alte surse provenite din Muntenia.

Trăsătura definitorie a vicleanului este, însă, însuşirea de a umbla cu ascunzişuri, cu şiretlicuri, iscodind din curiozitate sau pentru satisfacerea unor interese. Aşa se explică o serie dintre termenii enumerați, care actualizează sensuri şi forme mai puțin obişnuite sau învechite ale unor cuvinte (aproape) comune ori, altele, cunoscute într-o mai mică măsură sau, în sfârşit, cuvinte nemaiatestate. De fapt, acesta este motivul pentru care ne-am apropiat de subiectul cercetării de față. Avem în vedere următoarele dintre cuvintele amintite mai sus:

adânc, folosit cu sens figurat[5], înseamnă, aici, „cel care descoase pe cineva, care iscodeşte insistând pentru aflarea unor secrete";

cârcotaş < *cârcotă* „(om) care caută subterfugii, care umblă cu viclenii" (cf. DA, s. v. *cârcotă*) + suf. *-aş*;

cercetător este derivat de la unul dintre sensurile verbului *a cerceta* „a chestiona, a lua la întrebări" (v. DA, s. v. *cerceta I 4º*);

chițibuşelnic, derivat, neatestat în DA, din *chițibuş* „şiretlic, tertip" (v. DA, s. v.) + suf. *-elnic*;

codoş este întâlnit pentru *viclean* în două localități din Oltenia şi în 7 din Muntenia (cele mai multe din Dobrogea): *Măi **codoşule**, ce, vrei să mă ispiteşti?* (pct. 871– I. C. Brătianu, fost 23 August, jud. Tulcea). Termenul reprezintă un turcism (< tc. *kodoş*) atestat, încă din limba veche, cu sensul etimologic, singurul prezent în dicționarele turceşti (TOIS, s. v.), „persoană care mijloceşte desfrâul între bărbați şi femei; proxenet" (v. DM, s. v. 1º; cf. DA, s. v.); în limba română,

[5] În DA se spune despre *adânc* (s. v.) că, având o semnificație mai abstractă decât *afund*, este mult mai potrivit pentru redarea unor sensuri figurate.

BDD-A15305 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:16 UTC)

cuvântul a dezvoltat şi o altă semnificaţie: „om lipsit de caracter şi de personalitate, care lucrează ca unealtă a altcuiva” (v. DM, s. v. 2º); pe de altă parte, în judeţul Tulcea apare verbul *a codoşi* cu sensuri apropiate de cel din DM: *m-ai codoşit*, glosat de informator „m-ai lucrat, m-ai turnat” (pct. 876 – Turcoaia), *vrea **să** te **codoşească*** „vrea să te păcălească” (pct. 884 – Ceamurlia de Jos, satul Lunca); coroborând sensul din DM cu semnificaţiile (apropiate una de cealaltă) ale verbului din grai, este uşor de dedus semantismul de care ne ocupăm;

cofaş, întâlnit pentru „viclean” în localitatea Cireşu, din Mehedinţi (pct. 945 din NALR – Olt.), este atestat în DA, s. v., pentru Muscel, cu semnificaţia „nesincer, (taler) cu două feţe, mincinos, care umblă să înşele”, sens având ca punct de plecare substantivul *cofă*, *cofaşul* (ca şi *cofarul*) fiind cel care vinde cu *cofa* (mai întâi în sens propriu şi apoi figurat);

interesat reprezintă, desigur, o dezvoltare a sensului „care are un interes (mai ales material), care are în vedere interesul său personal; nesincer” (v. DA, s. v. *interesa*);

intrigos este un derivat, neobişnuit şi nemaiatestat, de la neologismul *intrigă* + suf. *-os*, folosit în loc de *intrigant* „care întărâtă, care amăgeşte” (v. DA, s. v.), adjectiv nespecific vorbirii populare;

iscoadă < *iscodi*, având unul dintre sensuri „a întreba, a se informa, a lua pe cineva la întrebări, a-l descoase” (v. DA, s. v. *iscodi* 2º);

iscusit porneşte, fără îndoială, de la sensul „şiret” (v. DA, s. v. 3º), care, la rândul său, provine de la una dintre semnificaţiile învechite ale lui *a se iscusi* „a deveni şiret” (v. DA, s. v. *iscusi* II.3º);

iscuşitor este atestat, de asemenea, în DA (s. v. *iscusi*) ca derivat învechit, cu sensul „care se face şiret; care ispiteşte, ispititor”, formă şi sens întâlnite doar la Dosoftei;

ispititor reprezintă un derivat postverbal de la *a ispiti*, între ale cărui sensuri învechite (şi populare) figurează şi „a căuta să obţii un secret de la cineva; a iscodi” (v. DA, s. v. *ispiti* 1º);

ispitelnic este, la rândul său, un derivat de la acelaşi sens al lui *a ispiti* + suf. *-elnic*, derivat neatestat până acum;

secret cu sensul „viclean”, întâlnit în 9 puncte diverse din ALRR–Munt., Dobr., porneşte, desigur, de la semnificaţia vechii forme *săcret* „afurisit, blestemat”, atestată în dicţionare fie ca element popular (v. DM, s. v. *săcret*; DLR, s. v. *secret*), fie ca regionalism specific ariei nordice a dacoromânei: v. TDRG (Trans., Bucov. pop.), Şăineanu, D. U. (Mold.); cuvântul apare cu acest sens şi în nordul Munteniei (v. Gl. Munt., s. v. *secret*);

spion, ca şi *iscoadă*, prezentat mai sus, este întâlnit în DLR, în varianta *şpion*, cu sensul „om şiret”;

tălmaci cu semnificaţia „viclean” ar putea fi explicat pornind de la verbul *a tălmăci*, cu sinonimul *a traduce*; pentru acesta din urmă, în vorbirea populară şi familiară este întâlnit sensul „a înşela în dragoste”, iar în Gl. Argeş este atestat în contextul *M-a tradus memoria* „m-a înşelat”.

BDD-A15305 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:16 UTC)

În sfârşit, rămân de explicat câțiva termeni fie atestați cu sensuri mai greu de asociat cu viclean, fie neatestați. Este vorba, mai întâi, de *tămăşalnic* întâlnit de noi într-o localitate din județul Buzău (pct. 747 din ALRR–Munt., Dobr.); CADE şi, după el, DLR îl atestă cu sensul „glumeț, şăgalnic”, cu localizarea vagă „prin Mold.” şi fără indicarea etimonului. Alături de adjectiv, DLR atestă substantivul *tămăşag* (reg.) „glumă, vorbă hazlie”, verbul *a tămăşi*, cu participiul *tămăşit* şi postverbalul *tămăşeală*, toate din aceeaşi sferă semantică, destul de dificil de asociat cu viclenia.

Ne referim apoi la *forfolog* şi *părpălog*, al doilea o posibilă variantă a primului, care ar putea fi considerat o deviere de la turcismul *farfara* „flecar, palavragiu”.

În încheiere, reținem ideea că, indiferent dacă e vorba de atlase lingvistice, de texte, de glosare ori de dicționare dialectale, investigarea graiurilor evidențiază, adesea, caracterul viu al unor termeni şi sensuri neatestate până acum sau despre care s-ar putea crede că au dispărut ori că mai figurează doar în dicționare.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE*

CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat.* Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut şi de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea a II-a: *Dicționarul istoric şi geografic ilustrat*, de Gh. Adamescu, Bucureşti, Editura Cartea Românească, [1926–1931].

Chestionarul NALR = *Chestionarul Noului atlas lingvistic român*, în FD, V, 1963, p. 157–271.

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, Bucureşti, 1913–1949.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996.

DGS = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, Bucureşti, Editura Academiei Române, vol. I (A–C), 2009; vol. II (D–O), 2010 .

DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, 1965–2010.

DM = Academia Română, Institutul de Lingvistică din Bucureşti, *Dicționarul limbii române moderne* [Bucureşti], 1958.

Dumistrăcel *et alii* 1997 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion–Horia Bârleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Editura Academiei Române, Iaşi.

Gl. Argeş = D. Udrescu, *Glosar regional Argeş*, Bucureşti, 1967.

Marin 2008 = Maria Marin, *Probleme ale sinonimiei într-un dicționar dialectal*, în *Lucrările Primului Simpozion Internațional de Lingvistică*, Bucureşti, 57–64 + 12 hărți.

Marin 2009 = Maria Marin, *Importanța formelor de plural în filiația unor cuvinte*, în *Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*, Baia Mare, 19–21 septembrie 2008. Volumul I, Editura Mega, Cluj-Napoca, p. 219–225.

* Nu au fost incluse în lista de abrevieri lucrările care figurează între *Abrevierile curente* de pe coperta acestei reviste.

BDD-A15305 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:16 UTC)

Marin 2010 = Maria Marin, *Despre desinența -i la substantivele neutre în graiurile munteneşti*, în *Studii de limba română. Omagiu profesorului Gr. Brâncuş*. Editori: Gh. Chivu, Oana Uță Bărbulescu, Bucureşti, p. 135–144.
Marin 2011 = Maria Marin, *Câteva trăsături ale unui dicționar dialectal*, în *Lucrările celui de al XIV-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*, Cluj-Napoca, 16–17 septembrie 2010, Editura Mega, Cluj-Napoca, 7 p. (sub tipar).
Puşcariu, LR, I = Sextil Puşcariu, *Limba română*. I. *Privire generală*, Bucureşti, 1976.
Şăineanu, D. U. = Lazăr Şăineanu, *Dicționar universal al limbei române*. Revăzut şi adăogit la Ediția a VI-a, [Craiova]: Editura Scrisul Românesc, [1929].
TDRG = Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsche Wörterbuch* [Band I–III], Bukarest, Staatsdruckerei. I: 1903; II: 1911; III: 1924.
TOIS = *Redhause Türkçe/Osmanlica-Inglízce Sözlük* [1997].

TERMS FOR *VICLEAN* IN THE SOUTH DACOROMANIAN SUBDIALECTS

ABSTRACT

The article discusses the series of synonyms found in *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice (DGS)* for the notion *viclean*. The discussion starts from the question from *Chestionarul Noului atlas lingvistic român pe regiuni,* on the basis of which the majority of the analised words were obtained, together with the currently existing definitions from dictionaries for this notion. The main observation refers to the fact that, especially when it comes to abstract terms, like those defining pshico-moral characteristics, the speaker's answer depends, on the one hand, on the way the question is formulated by the dialectologist, and on the other hand, on the correlations that are established in the interviewed person's mind, on the aspect considered by this person as defining for the considered notion and on the person's inspiration at the moment.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Bucureşti

BDD-A15305 © 2011 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:01:16 UTC)